

De duidelijke theologie van Helmut Hesse leidde tot een verantwoorde politieke stellingname

PREDIKANT WERD BLOEDGETUIGE

Helmut Hesse (1916-1943) was nog maar zevenentwintig jaar, toen hij op 8 juni 1943 in Wuppertal-Elberfeld werd gearresteerd. Hij kwam niet meer vrij, want op 24 november 1943 stierf hij in het concentratiekamp Dachau om het Woord van God en het getuigenis van Jezus Christus.

Inleiding

Het NIOD heeft vorig jaar een Europese subsidie ontvangen van acht miljoen euro voor de uitbreiding van haar Holocaustonderzoek richting Oost- en Zuid-Europa. Al leven we nu ruim zeventig jaar na de bevrijding, toch zijn nog niet alle relevante gegevens verband houdend met de genocide op de Joden boven tafel gekomen. Het is beslist waardevol te noemen dat men deze subsidie heeft ontvangen. Het kwaad mag nooit verjaren of worden vergeten.

Het werkwoord 'gedenken', dat ook in de Bijbel voorkomt, roept ons op om waakzaam te zijn tegen

alle overtreding van Gods heilzame wetten voor enkeling en samenleving. Als een christelijk voorbeeld van waakzaamheid en weerstand tegen tirannie in uiterst moeilijke levensomstandigheden, willen we een voorbeeld laten oplichten uit de donkerste jaren van de Duitse geschiedenis van de vorige eeuw.

Afkomst

Een kort, maar rijk en dapper leven lag achter Helmut Hesse. Helmut werd in Düsseldorf geboren in de pastorie van dominee Hesse. In dit gezin werden vijf kinderen geboren, waarvan Helmut de jongste was.

Het domineesechtpaar voedde hun kinderen op in een tijd die werd gekenmerkt door de nood van de Eerste Wereldoorlog en ook van de moeilijke tijd erna.

In het gezin van dominee Hesse heerste een streng, maar ook vrolijk opvoedingsklimaat. Dit klimaat werd gestempeld door, zowel de opvoedkundige autoriteit en theologische bekwaamheid van de Oost-Friese reformierte vader Hermann Albert, als door de goedheid en vroomheid van de Schwabische, piëtistische moeder Martha.

Toen de Reformierte Gemeinde van Elberfeld dominee Hesse als één van haar predikanten beriep, verhuisde het gezin in 1916 naar het Wuppertal. In 1935 legde Helmut met succes het eindexamen gymnasium af. Een paar maanden eerder was hij lid geworden van de SA (Sturmabteilung).

Net als veel andere Duitsers werd hij aangetrokken door de nationaalsocialistische plannen van

Hitler, op de manier zoals hij die begreep. Maar wat gebeurde er? Op de partijdag van de nazi's op 15 september van 1935 werden door de duizenden aanwezigen met groot enthousiasme de twee wetten goedgekeurd die de Duitse Joden uit de volksgemeenschap stootten en hen op afschuwelijke wijze discrimineerden.

Discriminatie Duitse Joden

Vermoedelijke was deze gebeurtenis er de oorzaak van, dat de jonge Hesse een maand later zijn verzoek tot ontslag bij de SA indiende. En hoewel hij talenten had om natuurwetenschappen te studeren, koos hij toch voor de studie theologie. Hij motiveerde dit door te zeggen: „Als een schip in nood komt, behoort alle man aan dek te zijn.” Drie oudere broers: Theodor, Eduard en Friedrich Wilhelm, waren al met deze studie bezig. Zijn zuster Margrit was verloofd met een theologiestudent.

Ds. Helmut Hesse (1916-1943)

Tijdens zijn theologiestudie werd in het beroemde Berlijnse ziekenhuis Charité bij hem een ernstige hersentumor geconstateerd. Zijn liefde voor de Joden kwam tot uitdrukking in het hen helpen aan paspoorten en reisdocumenten.

Allen waren lid van de Bekennende Kirche, net als de bekende ds. Paul Schneider. Voor laatstgenoemde werd thuis en in de kerk gebeden, toen hij in het concentratiekamp Buchenwald zat. Na zijn dood kreeg hij de erenaam 'Prediker van Buchenwald'.

In het winterseizoen van 1939/40 deed Helmut zijn eerste examen theologie in deze kerk. Het gevolg was dat hij preekconsent kreeg.

En deze preken bevatten vanaf het begin geen onduidelijk boodschap. Helder kwam erin naar voren, hoe God de overheid ziet en wat haar taak van gerechtigheid en barmhartigheid dient te zijn. Deze Woordverkondiging steunde meestal op een tekst uit het Oude Testament.

Ninevé

De eerste tijdrede die hij hield, ging over Gods opdracht aan Jona: „Maak u op en ga in de grote stad Ninevé en preek tegen haar! Want haar boosheid is Mij bekend geworden.” (Lutherbijbel)

„De preek van Jona zal, als een leger dat een stad heeft omsingeld, de grote wereldmacht van Ninevé blokkeren.” Verder vraagt hij: „Arme, kleine Jood Jona, waarmee wil je het sterke Ninevé belegeren?” Deze verkondiging van de kansel was in 1941 zeer riskant. Waarom? Wel, toen werden de Duitse Joden gedwongen om een grote, gele ster op hun kleren te dragen. Ja, het was

erg gewaagd om te verkondigen dat een Jood; een arme, vertrapte Jood, de grote en sterke wereldmacht Ninevé zou bedreigen.

Dominee zegt in zijn preek dat Jona Ninevé belegert met de verkondiging van het oordeel van God. Deze boetepreek van Jona is in Hitler-Duitsland een luide, aanklagende stem van de kerk tegen de zonde van de overheid. De kerk noemt de overtredingen van Ninevé, zonden voor God. En om die reden roept vicaris Hesse de gemeente toe: „Smeeke daarom God dat u niet door angst of mensenvrees tot stomme honden wordt gemaakt, als u de zonden van Ninevé ziet en ontmoet.”

“Gemeente, ook u behoort te 'preken' door woord en daad. Of wilt u door uw zwijgen en toezien meedoen aan het misbruiken van de naam van God? Men misbruikt de naam van de Almachtige door Godslastering en zondagsontheiliging en door moord op weerloze schepselen van de levende God. Gemeente, merkt u niet hoe men alle geboden van God veracht? Wees toch getuige tegen Ninevé.”

Zo appelleert Hesse zijn gemeente in 1941 om zich tegen de misdaden van de regering te verzetten. Door het vergelijken van de omstandigheden van het Duitse volk met die van het Bijbelse Israël, kregen de preken een (politieke) betekenis die voor de predikant levensgevaarlijk kon worden.

Onbeschermd

In april 1943 werd met positief gevolg het tweede kerkelijke examen afgenomen door de kerkenraad van de reformierte Gemeinde van Elber-

feld, in tegenwoordigheid van drie theologen. Vader Hermann Albert Hesse bevestigde hierna zijn zoon tot predikant met medewerking van twee predikanten van de Bekennende Kirche. Maar helaas, de Rijnlandse kerkleiding reageerde met grote hardheid en beschamende onverzoenlijkheid op deze bevestiging. Zij erkenden deze bevestiging niet en zetten hem als kandidaat voor hun kerk af.

Door deze daad had Hesse jr. de bescherming van de Bekennende Kirche verloren. En dit gebeurde juist in een periode, waarin de Bekennende Kirche in Wuppertal-Elberfeld een grote groep sympathisanten had. Met deze grote groep moest ook de overheid, zeker in oorlogstijd, rekening houden. Maar omdat de Bekennende Kirche Hesse had afgezet en van de kandidatenlijst geschrapt, behoefde ook de staat met hem geen rekening te houden. Met andere woorden, hij was als het ware door de kerk aan de Gestapo overgeleverd.

Hesse schreef: „Laat de Bekennende Kirche van haar dwaalweg terugkomen. Laat ze haar handelen toch niet langer bepalen door menselijke berekeningen, maar alleen door Gods Woord.”

De Gestapo kwam regelmatig in de kerkdiensten van de predikanten Hesse en maakte dan nauwkeurig aantekeningen van wat zij hoorde. De kerkdienst van 23 mei 1943 was voor de Gestapo Düsseldorf aanleiding om aan de binnenlandse veiligheidsdienst te vragen om tegen Hesse jr. een proces te beginnen. Tegen een nadrukkelijk verbod van de overheid had hij toch voor vervolgde christenen gebeden, onder andere voor ds. M. Niemöller.

Het is de opdracht van de kerk om iedere vorm van antisemitisme te weerstaan.

Huiszoeking

Tijdens een huiszoeking bij hem werd nog meer belastend materiaal gevonden o.a. een brief door K. Barth geschreven aan 'De broeders en zusters in Holland' en een 'Herderlijke brief van de katholieke bisschoppen van Nederland'. De 'misdad' die in de kerkdienst was begaan, was een overtreding van een artikel uit het 'Wetboek van strafrecht' uit 1934. Het was verboden om aanvallen te doen op staat en partij. Deze wet, dit 'Heimtücke-Gesetz' gaf de volle ruimte aan verklikkers om het middel van leugen en laster te gebruiken.

In de nacht van 29 op 30 mei 1943 bombardeerden geallieerde vliegtuigen Barmen tot een ruïne. Was dit bombardement een oordeel van God? In een preek op zondag 6 juni oordeelde vader Hesse van wel. Waarom was dit een straf van God? Sinds november 1941 tot nu toe waren de laatste Joodse burgers naar het oosten getransporteerd. Een aantal van hen waren tot de laatste dag voor het transport door dominee Hesse jr. geholpen.

Op zondag 6 juni staat ds. Hesse jr. voor de gemeente en leest enkele gedeelten voor uit de 'Münchener Laienbrief'. Deze brief was door een aantal evangelische christenen als Paasboodschap geschreven en verzonden aan de lutherse bisschop

H.Meiser. Zij vroegen hem om zijn handtekening onder deze brief te zetten. Wie onder deze brief zijn handtekening zette, verklaarde zich solidair met de Joden. Maar deze Beierse bisschop ondertekende niet. Echter, desondanks werd deze brief in veel kerkelijke gemeenten verspreid. Vader Hesse bezocht in mei 1943 Stuttgart en krijgt van een collega een kopie van die brief. Terug in Elberfeld geeft hij de kopie aan zijn zoon.

Brief

We citeren enkele zinnen uit de genoemde brief: 'Als christenen kunnen wij het niet langer verdragen, dat de kerk in Duitsland zwijgt. Wat ons in het schrijven van deze brief motiveert, is het eenvoudige gebod van naastenliefde, zoals Jezus ons dat heeft uitgelegd in de gelijkenis van de Barmhartige Samaritaan. Daarbij heeft Hij nadrukkelijk geen grens gesteld aan dit liefdesgebod in verband met geloofs-, ras- of volks-genoten. De vraag betreffende de Joden is geen politieke vraag, maar een vraag van het Evangelie. Het is de opdracht van de kerk om iedere vorm van antisemitisme te weerstaan. De kerk behoort te belijden dat zij, zowel in schuld als in belofte, onlosmakelijk met het Jodendom is verbonden. Jezus was een Jood.

Barakken in Dachau voorjaar 1945

Het is de taak van de kerk om iedere uiting van antisemitisme tegen te gaan.

Tevens heeft zij de verantwoordelijkheid om zich te verzetten tegen iedere poging om het Jodendom te vernietigen. Iedere niet-Ariër, hetzij Jood of christen, is vandaag in Duitsland te vergelijken met hem die onder de moordenaars is gevallen (Luk. 10:30m).'

Vermoord

Op dinsdag 8 juni 1943 werd Hesse tegelijk met zijn vader gearresteerd. In de gevangenis werd hij, net als zijn vader eenzaam opgesloten. Tot 12 november werd hij een aantal malen scherp verhoord.

En omdat men geen opzienbarend proces wilde tegen de bekende predikanten Hesse, beval het hoofd van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, dr. E.Kaltenbrunner, op advies van zijn ambtenaren, om vader en zoon in 'Schutzhaft' te nemen. Men transporteerde hen naar het concentratiekamp Dachau. Een zware nierziekte had Hesse jr. al een lange tijd pijn bezorgd en verzwakt.

In Dachau weigerde men de tot op het bot vermagerde gevangene medicijnen te geven. Door deze oorzaak werd al in twaalf dagen, naast het ondergaan van een acute bloedvergiftiging, zijn leven beëindigd. Twee van zijn oudste broers waren al eerder gestorven: Friedrich Wilhelm in 1941. Een jaar later sneuvelde Theodor als soldaat voor de 'verdediging' van een staat die zijn broer Helmut zou vermoorden.

Toen moeder Martha van Helmut's dood hoorde, reageerde zij door van zijn lievelingspsalm 124 het derde vers te zingen: 'Gelobt sei Gott; Er fasst uns mächtig an; und riss uns los aus unsrer Feinde Zahn...' ('Geloofd zij God; Hij heeft een machtige hand, en rukt ons los zelfs uit des vijands tand...')³.

Ter herinnering aan deze bloedgetuige voor Christus heeft men in Elberfeld zijn naam gegeven aan een verzorgingshuis van de diaconie.

Uitleiding

De minister van Binnenlandse zaken Frick sprak in 1935: "Wij nationaalsocialisten eisen de deconfessi-

onalisering van het gehele publieke leven. Wij willen geen katholieke of protestantse ambtenaar. Wij willen een Duitse ambtenaar. Wij willen geen katholieke of protestantse dagbladders, maar een Duitse. Weg met alle confessionele verenigingen, clubs of organisaties. We willen alleen maar Duitse verenigingen. Om de ziel van de Duitsers heeft Hitler 15 jaar gestreden, eveneens om de Duitse volksgemeenschap te bouwen. Door niemand laten wij ons die winst afnemen." Tegen deze antichristelijke tijdgeest proclameerde Helmut Hesse Gods Woord.

De kerkhistoricus H.Vorländer oordeelt, dat het dominee Hesse zijn eigen schuld is wat hij heeft moeten meemaken. Maar dit beeld is niet correct. Zijn duidelijke theologie leidde tot een verantwoorde politieke stellingname.

Hesse was geen 'stoere' predikant of iemand die zich als held wilde profileren. Integendeel, in wat hij deed, volgde hij zijn geweten dat op Gods Woord was gefundeerd. Helmut Hesse was een getuige van Jezus Christus en een broeder van de Joden. Is hij ook voor ons een voorbeeld tot navolging?

Gedenkmuur in Dachau met de oproep 'Nooit meer' in vijf talen